

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Калиновського Юрія Юрійовича
на дисертаційну роботу Денисенка Дениса Геннадійовича
«Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди
трансформації»
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 054 Соціологія

Загальна оцінка роботи. Дисертаційна робота Дениса Геннадійовича Денисенка присвячена дослідженню динаміки та сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства і є актуальною та суспільно значущою, особливо в умовах воєнного стану. Робота виконана відповідно до вимог, які встановлені до кваліфікаційних наукових праць рівня доктора філософії і має чітко структуровану композицію: анотація, вступ, три розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел. Структура роботи є логічною та послідовною. Дисертація написана академічною мовою із дотриманням норм наукового стилю, висновки обґрунтовані та відповідають поставленим завданням. Список використаних джерел містить як україномовні, так і значну кількість англійських джерел, що свідчить про ознайомлення здобувача із міжнародним науковим дискурсом з аксіологічної проблематики. Робота, що рецензується, є цілісним і завершеним дослідженням, що підтверджує високий рівень наукової культури автора.

Актуальність. Актуальність дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. Ціннісна трансформація українського суспільства в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України є однією із ключових і значущих тем сучасного соціологічного дискурсу. Цілком очевидною є необхідність комплексного соціологічного аналізу вищезначеної проблематики з акцентуацією дослідницької уваги на кількох ключових аспектах, які представлені в роботі: наявність швидких змін ціннісних

пріоритетів в умовах цифрового суспільства, прискорення відмежування від пострадянської ціннісної матриці, поступове впровадження ціннісних орієнтирів під час євроінтеграційних процесів, а також безпрецедентний тиск на ціннісну систему вітчизняного суспільства в умовах воєнного стану. На нашу думку, особливо актуальним є розгляд дослідником ціннісної системи не як статичного конструкту, а як динамічного утворення із функцією соціальної адаптації і стійкості, що відповідає сучасним тенденціям у соціологічній теорії. Важливо, що дисертація має не лише теоретичне, а й практичне значення, що набуває особливого значення для формування державної соціальної політики, освітніх стратегій та програм соціальної згуртованості й стійкості українського суспільства.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні динаміки та трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах воєнного стану. Серед ключових положень наукової новизни варто виокремити такі:

- визначено й обґрунтовано ключовий тренд трансформації ціннісної системи як динамічного руху від пострадянської аксіологічної матриці до ціннісних засад незалежної державності;
- розкрита соціально-адаптаційна функція ціннісної системи як механізм забезпечення стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів;
- обґрунтовано розширену типологію цінностей сучасного суспільства через введення типологічних діад: реальні/проективні, набуті/імplementовані, інноваційні/регресивні;
- виявлено поведінкові маркери утвердження цінностей толерантності, мультикультуралізму та гендерної рівності;
- уточнено зміст й структуру процесів та дій, спрямованих на утвердження демократичних громадсько-політичних цінностей в умовах цифровізації суспільства.

Зазначені результати мають обґрунтовану евристичну цінність та вагомі елементи наукової новизни.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри політології, соціології та публічного управління факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукових тем: «Українське суспільство в умовах цифрової трансформації: виклики, тенденції, можливості» (№ держреєстрації 0122U001290, виконувалася у 2022-2024 рр.), «Особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні: теоретико-методологічний, політико-інституційний та політико-комунікаційний виміри» (№ держреєстрації 0122U001332, виконувалася у 2022-2024 рр.), «Держава й інститути громадянського суспільства: нові реалії взаємодії, фактори партнерства та перспективи розвитку в Україні» (виконується з 2025 р.). Тематика дисертації органічно вписується у проблемне поле зазначених наукових тем. Дослідження ціннісної системи українського суспільства у сучасних умовах безпосередньо перетинається із завданнями аналізу цифрової трансформації суспільства, процесів демократичної консолідації та розвитку інститутів громадянського суспільства. Зазначений інституційний контекст свідчить про системність наукового пошуку автора та його включеність у широкий дослідницький порядок денний кафедри.

Оцінка змісту, обґрунтованості та достовірності результатів. За своїм змістом дисертаційна робота здобувача Д. Г. Денисенка повністю відповідає встановленим вимогам. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про наявність особистого внеску здобувача. Розглянувши звіт подібності за результатами перевірки дисертаційної роботи на текстові співпадіння, можна зробити висновок, що дисертаційна робота Денисенка

Дениса Геннадійовича є результатом самостійного дослідження і не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень.

Детальніше зупиняючись на характеристиці окремих складових роботи, зазначимо, що *Вступ* є оптимально структурованим. Чітко визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження. Дисертант аргументує актуальність теми та окреслює онтологічний та гносеологічний рівень проблемного поля.

Перший розділ охоплює широкий спектр міждисциплінарних підходів до дослідження ціннісної системи – психологічних, філософських, правознавчих, соціологічних. Здобувач демонструє обізнаність із класичною та сучасною соціологічною теорією: концепціями М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Інглхарта, Н. Лумана, Р. Лідскога та Й. Сундквіста та ін. Залучення теоретичних джерел іноземних авторів є безумовним здобутком роботи. У підрозділі 1.3 обґрунтовується методологічна стратегія дослідження на засадах системного підходу: ціннісна система тлумачиться як цілісне утворення, в якому окремі ціннісні кластери визначають соціальний стан, ідентичність та поведінку громадян і соціальних груп. Також автором сформульована гіпотеза щодо кластерної будови ціннісної системи та її зміни під впливом політичних, економічних і соціальних процесів.

Другий розділ присвячений аналізу ціннісної системи крізь призму її інституційного та структурного вимірів. У підрозділі 2.1 автор послідовно розкриває вплив політичних, економічних та соціальних процесів на трансформацію ціннісної системи, залучаючи результати актуальних досліджень про роль цифровізації, євроінтеграції та воєнного стану як зовнішніх чинників кластеризації, що відповідає логіці системного підходу. Підрозділ 2.2 присвячений кластеризації цінностей українського соціуму як основі структурування аксіологічної системи: детально розглядається процес агрегування ціннісних конструктів, зокрема на основі досліджень С. Дембіцького, Р. Кириченка, Л. Сокур'янської та ін., а також якісного дослідження громадянської мережі «Опора» щодо стану соціальної

згуртованості. Порівняльний матеріал щодо демократичних трансформацій у Грузії та країнах Балтії дозволив автору обґрунтувати хвилеподібний та темпорально обмежений характер кластеру демократичних цінностей. У підрозділі 2.3 проаналізовані процеси нормативізації ціннісної структури в умовах воєнного стану: зокрема, доведено, що на початку повномасштабного вторгнення ціннісний кластер безпеки та виживання витіснив кластер матеріального добробуту з топової частини ціннісної системи. Аналітичні висновки наведені автором дисертації у другому розділі є обґрунтованими та перспективними з точки зору подальших досліджень.

Третій розділ містить результати авторського емпіричного дослідження та вторинний аналіз даних репрезентативних опитувань, проведених Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» та Українським інститутом національної пам'яті. З нашої точки зору, використання цих незалежних досліджень для перехресної верифікації висновків є методологічно виправданим прийомом. У підрозділі 3.1 цілком логічно розглядається стійкість та варіативність новітніх ціннісних кластерів в українському суспільстві, зокрема кластерів громадянської солідарності, волонтерської взаємодії та національної ідентичності. Натомість, у підрозділі 3.2 всебічно проаналізовано динаміку утвердження цінностей свободи, демократії та громадянського вибору й обґрунтовується висновок про зростання актуальності цінностей патріотизму та громадянської жертвності на початку повномасштабного вторгнення з поступовим відновленням інтересу до цінностей особистісної автономії та матеріального добробуту. Підрозділ 3.3 присвячений кількісному та якісному оцінюванню соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи, що значно посилює емпіричну базу дослідження та обґрунтованість наведених у роботі наукових гіпотез й висновків.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту й оформлення дисертації.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаємо за необхідне висловити зауваження та побажання.

1. Недостатня концептуальна чіткість базового понятійного апарату.

Попри широкий міждисциплінарний огляд теоретичних підходів до розуміння проблеми ціннісних трансформацій українського суспільства у першому розділі, у роботі бракує чіткого авторського визначення ключового поняття «ціннісна система». У всіх розділах дослідження автор послуговується термінами «ціннісна система», «ціннісний конструкт», «ціннісний кластер» та «ціннісна структура» майже як синонімами, не розмежовуючи їхнього аналітичного потенціалу. Зокрема, поняття «ціннісний кластер» є центральною аналітичною одиницею всієї роботи, однак його операціональне визначення так і не сформульовано з достатньою чіткістю: яким чином відбувається «кластеризація», на підставі яких ознак і процедур виокремлюються кластери? Відсутність відповіді на ці запитання певною мірою знижує теоретико-методологічну обґрунтованість дослідження та деякою мірою ускладнює відтворення дослідницьких процедур.

2. Недостатня увага приділена регіональній та соціально-демографічній диференціації.

У дисертації домінує уявлення про українське суспільство як відносно гомогенне ціннісне ціле. Регіональна гетерогенність побіжно згадується у другому розділі, однак не стає предметом систематичного аналізу. Між тим наявні репрезентативні дослідження, які сам здобувач активно використовує, зокрема результати моніторингів Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи», свідчать про збереження відмінностей у ціннісних орієнтаціях між регіонами, поколіннями та між внутрішньо переміщеними особами і постійними мешканцями. Показово, що публікація у співавторстві В. В. Кривошеїна, Д. Г. Денисенка, В. В. Балійчука (2024), присвячена цінностям ВПО, значиться у переліку публікацій, однак її висновки не інтегровані у текст дисертації системно. Застосування диференційованого аналізу за ключовими

соціально-демографічними та регіональними групами суттєво збагатило б дослідницькі висновки та підвищило їх прикладну цінність.

3. Недостатня операціоналізація авторської типологічної ціннісної діади.

Серед заявлених елементів наукової новизни особливе місце посідає розширення типології цінностей через введення діадних пар: реальні/проєктивні, набуті/імплементовані, інноваційні/регресивні. Ця типологія є концептуально цікавою та потенційно продуктивною. Однак у тексті дисертації вона залишається переважно декларативною: чіткі критерії віднесення конкретних цінностей до того чи іншого полюсу діади не сформульовано, а емпіричне застосування типології у третьому розділі є фрагментарним і не систематичним. Зокрема, незрозуміло, яким чином авторська типологія співвідноситься з уже усталеними класифікаціями Ш. Шварца або Р. Інглхарта, які активно використовуються у роботі. Більш послідовне застосування власної типології як наскрізного аналітичного інструменту суттєво підсилило б концептуальну єдність дослідження.

4. Недостатня обґрунтованість та «наукова безальтернативність» проміжних висновків.

У висновках до підрозділу 3.2. «Динаміка утвердження цінностей свободи, демократії і громадянського вибору в Україні» дисертант зазначає, що «процес утвердження демократичних цінностей в Україні набув незворотнього характеру» (стор. 148), спираючись на результати соціологічного дослідження. При цьому існує низка опитувань, які демонструють наявність в українському суспільстві авторитарних тенденцій. На нашу думку, для посилення наукової обґрунтованості вищезначеного висновку щодо незворотності утвердження демократичних цінностей у вітчизняному соціумі, доречно було б порівняти співвідношення у суспільній свідомості (аналізуючи результати інших соціологічних досліджень) демократичних та авторитарних ціннісних орієнтирів.

Загалом, вказані зауваження не заперечують загальну наукову цінність дисертаційного дослідження, а лише спонукають до роздумів та подальших наукових пошуків.

Дисертаційна робота Денисенко Дениса Геннадійовича «Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, що відповідає вимогам до кваліфікаційних наукових праць відповідно до «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 2022 р. № 44 та Наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», а її автор Денисенко Денис Геннадійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 «Соціологія».

Офіційний опонент

професор кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
доктор філософських наук, професор

Юрій КАЛИНОВСЬКИЙ

Підпис	Калиновського Ю.
Засвідчую	<i>Олександр</i>
Наз. ВК	
« 21 » травня 2022 р.	